

Якобсон, 1979: Якобсон А.Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики / А.Л. Якобсон. – Л. : Наука, 1979. – 164 с.

Яценко, 2001: Яценко С.А. Знаки-тамги ираноязычных народов древности и раннего средневековья / С.А.Яценко. – М., 2001. – 158 с.

Parchomenko, 1990: Parchomenko O.V. Die Keramik der Saltovo-Kultur am oberen lauf des Don / O. V. Parhomenko // Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten (Hg. Cs.Balint) // Varia archaeologica Hungarica. III. – Budapest, 1990. – P. 291–312.

Е. Е. Kravchenko, V. K. Kulbaka

THE FINDS OF VESSELS WITH THE GRAFFITI INCISED ON IT IN MARIUPOL

The article deals with the materials taken from the Khazar time burial which was found within the territory of Mariupol. There was the vessel with the incised marks on its surface (a cross and a figure reminding a menorah).

The security functions were carried out by these signs and they were depicted by a potter who might be a heathen. According to the authors the vessel dipped out from the tomb in Mariupol is a valuable evidence which reflects the complex process of spreading of the monotheistic beliefs on the Khazar territory during the VIII-IX centuries.

The main object of the activity held by the preachers was the urban population. The heathendom was a belief of the nomadic population and residents of the settlements located on the periphery of the Khanate for many centuries. Sometimes it was the heathendom itself, sometimes the heathendom got a rather strange forms bordering on the dual faith. The examined burial differentiates itself from others Khazar graves. The Khazars did not usually make burials of the dead in the deep holes. In this case the burial depth exceeds 2 metres.

Due to the extant fragments of the Abbasid dirhams and pendants they were able to date the burial date not earlier as at the beginning of the IX century. On the whole the burial we are examining is referred to the period when there were great challenges in the Khanate which affected the ideological principles of the population.

At the present time the spread of the monotheism is clearly located only in the regions where the population had a long tradition of settlements. They were directly bordered on the Byzantine Empire and the Caliphate .

Key words: *Khazar time, a burial, a vessel, monotheistic beliefs, Judaism, Christianity, heathendom, dual faith.*

В. К. Кульбака

УКРАЇНСЬКА КОЛИСКА ІНДОЄВРОПЕЙЦІВ⁸

Питання походження і розповсюдження колісного транспорту в Старому Світі тісно пов'язані з індоєвропейською проблемою. Визначення міста і часу його виникнення часто використовується дослідниками як важливий аргумент для локалізації індоєвропейської прабатьківщини. Візок, а відтак і бойова колісниця є одним з факторів, що обумовлює культуру і побут індоєвропейців. В останні роки, завдяки широкомасштабним археологічним дослідженням в зонах новобудов на теренах Південної України були отримані нові археологічні матеріали, які дозволяють більш аргументовано підійти до вирішення як індоєвропейської проблеми взагалі, так і переглянути питання виникнення та розповсюдження колісного транспорту зокрема. Визначальну роль в вирішенні цієї важливої дискусійної проблеми відіграють знахідки

⁸ Публікацію взято з видання: Історична наука: проблеми розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., м. Луганськ, 17–18 трав. 2002 р. – Луганськ, 2002. – С. 99–103.

ознак колісного транспорту при археологічних дослідженнях. На сьогодні нараховується близько 200 поховань мідно – бронзового періоду з території України з матеріальними свідченнями існування колісного транспорту з 32 ст. до н. е. в цьому регіоні. Тепер можна впевнено стверджувати, що вперше в світі надійно зафіксований численними археологічними матеріалами колісний транспорт з'являється на території України і датується 32 ст. до н. е. На Давньому Сході він з'являється під впливом міграційних імпульсів українських індоєвропейців через Балкани і Кавказ не раніше 26 ст. до н.е. Отже, саме Україна є тим регіоном, де в первинному індоєвропейському середовищі було винайдено і колесо, і дерев'яний візок, і шатро - візок, який як пересувна мобільна домівка забезпечив в надійний побут та запровадження першої в світі системи кочового господарства найдавнішим індоєвропейським скотарями Надчорноморсько-Надазовського степного регіону.

Ключові слова: *індоєвропейці, колесо, domestикація коня, бронзова доба.*

Всі мови світу, яких нараховується близько двох тисяч, об'єднуються в великі мовні сім'ї за принципом спорідненості. Найбільша кількість народів Земле і кулі говорить мовами індоєвропейської сім'ї, яка займає територію від Англії на ПнЗ до Індії на ПдС, а також в Америці та Австралії. Ці народи, що мають назву індоєвропейців, розподіляються по групам: слов'янська, балтійська, германська, кельтська, романська, албанська, грецька, іранська, індоарійська, вірменська. Також до цієї родини відносяться "мертві" мови, які в сучасний період уже вийшли з ужитку, але в давнину мали поширене розповсюдження. Це італійські, іліро-фракійські, хетто-лівійські та тохарські мови. Всі ці народи розмовляли спорідненими мовами, які походять від однієї прамови [1]. Цю спорідненість встановлено шляхом порівняльного аналізу словникового запасу та граматики окремих мов. Тобто, пращури всіх індоєвропейських народів колись розмовляли однією мовою, мешкали на одній території і склали єдину групу племен. А от на якій саме території Старого Світу і коли жили пращури всіх індоєвропейських народів та якими шляхами і чому вони розповсюдились по всім майбутнім індоєвропейським територіям і є одним з основних питань, що складають т. з. «індоєвропейську проблему». Інтерес до цієї проблеми викликано не лише природнім бажанням людей встановити свій родовід, знайти коріння, тобто звідки, з якої території походять їх пращури, а і тим величезним внеском в світову економіку та культуру, яких зробила індоєвропейська мовна родина. Отже один з основних напрямків індоєвропеїстичних досліджень і спрямовано на пошук тієї території, звідки пішли завойовувати світ арійці, греки, перси, італійці, кельти, гали, слов'яни та інші народи. Тому й не випадково, що в науці рік від року неухильно зростає інтерес до індоєвропейської проблематики. Питання про час, місце виникнення та етапи розселення індоєвропейців уже два століття є предметом найсуперечливіших, але разом з тим і найцікавіших наукових дискусій. Сама ж індоєвропейська проблема та її відгалуження, як, наприклад, арійська, нерідко набувала гострого політичного відтінку з явною тенденційною трактовкою та слугувала предметом палких ідеологічних суперечок. Дискусії по проблемам витоків величезної та різноманітної індоєвропейської спадщини які почалися майже два століття назад і по цей день ведуться вченими із залученням до їх верещання різних наукових дисциплін. За період належного існування нашої держави в українській науці зроблено чимало наукових розробок, які дозволяють і в часовому, і в просторовому вимірах звзвити коло пошуків, спрямованих на локалізацію індоєвропейської прабатьківщини. Завдяки останнім розробкам вітчизняних дослідників [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10] територію зародження індоєвропейської мовної спільності можна впевнено пов'язувати з теренами України, звідки й почалася експансивна індоєвропеїзація Старого Світу. Завдяки новітнім археологічним дослідженням на території України був накопичений величезний за

обсягом матеріал, який дав можливість на більш фундаментальній основі підійти до вирішення головних аспектів індоєвропейської проблеми взагалі та зокрема переглянути питання місця та часу виникнення таких досягнень матеріальної та духовної культури Старого Світу як колісний транспорт, доместикація коня, бойова колісниця і винахід найдавнішої в світі системи кінської упряжі, а також зародження арійського соматичного культу, пов'язаного з жертвопринесенням священного напою Соми Хаоми та інших ознак матеріальної та духовної культури давніх індоєвропейців як наприклад, шнурової орнаментатії кераміки [11]. Завдяки новітнім розробкам з індоєвропейської проблематики зараз можна впевнено стверджувати, що майже всі досягнення давніх індоєвропейців в матеріальній та духовній сфері були зроблені під час існування первинної індоєвропейської єдності в межах V–III тисячоліть до н. е. на теренах України. Процеси, які відбулися в середовищі племен мідно – бронзового віку північного Надчорномор'я – Надазов'я та Наддніпрянщини підготували виникнення світових Європейських та Азійських держав раннього залізного віку, а також створення економічних, ідеологічних та соціально – політичних інститутів, які протягом наступних століть використовувались цивілізаціями Заходу та Сходу. Саме ці процеси і складають зміст найцікавішого періоду існування індоєвропейської мовної родини і представляють значний інтерес при вивченні питань походження та розпорядження індоєвропейців. Інтерес цей обумовлюється насамперед тим, що археологічні матеріали України мідно – бронзового часу, які чітко маркують індоєвропейську належність окремих археологічних культур та надійно датовані за методом каліброваного радіо вуглецевого аналізу можуть розглядатися в поєднанні з висновками порівняльного мовознавства та відомостями найдавніших індоєвропейців. Наявні відомості про давніх індоєвропейців від порівняльних історико лінгвістичних матеріалів а також за даними «Рігведи» та «Авести» при співвіднесенні з археологічними матеріалами України V–III тис. до н. е. на сучасному рівні науки дозволяють доволі впевнено визначити етнічну атрибуцію окремих археологічних культур та виявити сліди міграції відгалужених гілок індоєвропейської мовної родини з території України [9; 10]. Питання походження і розповсюдження колісного транспорту в Старому Світі тісно пов'язані з індоєвропейською проблемою. Визначення міста і часу його виникнення часто використовується дослідниками як важливий аргумент для локалізації індоєвропейської прабатьківщини. Візок, а відтак і бойова колісниця є одним з факторів, що обумовлює культуру і побут індоєвропейців. Згідно розробкам порівняльного мовознавства числені терміни, які так чи інакше стосуються колісного транспорту, сягають періоду праіндоєвропейської єдності, тобто були винайдені і здобули широкого розповсюдження в індоєвропейському середовищі до початку його розпаду і територіального поширення з єдиного центру. За даними лінгвістичного аналізу можна визначити велику кількість слів в індоєвропейських мовах, які відносяться до колісного транспорту та мають спільне походження. Аналіз подібної доволі численної та розгалуженої термінології свідчить про широке застосування візків в побуті прадавніх індоєвропейців. До загально індоєвропейських термінів, що означають деталі візка, процес пересування в ньому і взагалі колісний транспорт, відносяться: «вісь», «колесо», «дишло», «голобля», «упряж», «ярмо», «їзда у візку», «обертання», тощо. Для самого ж позначення колісного транспорту дослідники виділяють в праіндоєвропейській мові три основи зі значенням «колесо», «візок», які, можливо, відображують різні типи колісного транспорту. Таким чином, лінгвістичні дані дають можливість говорити про зародження колісного транспорту саме в праіндоєвропейському середовищі [12]. І як що про перебіг цих подій в часовому вимірі лінгвістика може дати більш – менш впевнені орієнтири, то про місце, де саме проходили ці процеси, за одними лінгвістичними даними говорити неможливо. Лиши археологічні дані, які засвідчують появу та широке побутове використання колісного

транспорту праіндоєвропейцями, можуть конкретизувати проходження цих процесів як в часовому, так і в просторовому вимірах. Інакше кажучи, лише всебічний аналіз археологічних пам'яток з ознаками колісного транспорту (самі візки, їх деталі, моделі, зображення) може допомогти в вирішенні цієї проблеми. Ще з середини минулого століття в історичній науці існувало твердження про зародження колісного транспорту на Давньому Сході. Спираючись на поодинокі знахідки зображень та моделей візків, а також виходячи з факту зародження в тому регіоні перших цивілізацій дослідники доходили висновку, що центром походження колісного транспорту була Месопотамія. З того часу ця гіпотеза в працях дослідників майже не переглядалась і поява колісного транспорту, як і інших досягнень цивілізації, традиційно пов'язувались з Давнім Сходом. А безсумнівною хронологічною межею з'явлення там засобів колісного пересування вважається 26 ст. до н. е. [13]. В останні роки, завдяки широкомасштабним археологічним дослідженням в зонах новобудов на теренах Південної України були отримані нові археологічні матеріали, які дозволяють більш аргументовано підійти до вирішення як індоєвропейської проблеми взагалі, так і переглянути питання виникнення та розповсюдження колісного транспорту зокрема. Визначальну роль в вирішенні цієї важливої дискусійної проблеми відіграють знахідки ознак колісного транспорту при археологічних дослідженнях. На сьогодні нараховується близько 200 поховань мідно – бронзового періоду з території України з матеріальними свідцтвами існування колісного транспорту з 32 ст. до н. е. в цьому регіоні. Ці знахідки і дозволяють переглянути як всю проблему зародження, застосування та розпорядження колісного транспорту, так і скоректувати згідно з новими даними саму проблему походження індоєвропейців [10]. Тепер можна впевнено стверджувати, що вперше в світі надійно зафіксований численними археологічними матеріалами колісний транспорт з'являється на території України і датується 32 ст. до н. е. На Давньому Сході він з'являється під впливом міграційних імпульсів українських індоєвропейців через Балкани і Кавказ не раніше 26 ст. до н. е. Отже, саме Україна є тим регіоном, де в первинному індоєвропейському середовищі було винайдено і колесо, і дерев'яний візок, і шатро - візок, який як пересувна мобільна домівка забезпечив в надійний побут та запровадження першої в світі системи кочового господарства найдавнішим індоєвропейським скотарями Надчорноморсько-Надазовського степного регіону. Крім ознак колісного транспорту в світлі індоєвропейської проблематики важливим також є питання про час і місце приручення та застосування в колісній та верховій упряжці коня. Тобто, де і коли з'явилися перші в світі кінські бойові колісники та воїни – вершники. Так от і на це запитання дають чітку відповідь археологічні матеріали. Свідцтвами кінської упряжної системи найдавніших індоєвропейців можуть виступати дерев'яні, рогові та кістяні псалії – дедалі кінського намордника. Вони прив'язувались до кінської упряжної системи з обох боків щелеп коня, запобігали зсуванню вудил в той чи інший бік і дозволяли надійно керувати твариною. На сьогодні ми маємо цілу серію подібних псалій, які доводять факт зародження та розвитку першої в світі кінської упряжної системи в індоєвропейському середовищі мідно – бронзового віку України. Отже, про з'явлення першої в світі кінської упряжної системи та доместикацію коня можна впевнено казати стосовно дереївського етапу Середньостогівської культури України періоду другої половини V тис. до н. е. Регіон розповсюдження пам'яток цієї культури в середній Наддніпрянщині і можна вважати найдавнішим в світі місцем приручення коня [2; 14; 10]. Виявлені на території України перші в світі ознаки колісного транспорту та доместикації коня значно збільшують наші уявлення щодо історичних процесів, які проходили на території нашої Батьківщини в мідно – бронзовому періоді і відіграють вирішальну роль в дослідженні такого складного питання, як визначення території та часу зародження індоєвропейської мовної родини. Саме тому територію України і потрібно розглядати

як той регіон, в межах якого проходив весь шлях історичного розвитку та становлення індоєвропейської і мовної родини і де склалися та викристалізувалися її основні характерні риси. Це, в свою чергу, доводить, що давнє населення України зробило основний внесок в історію та культуру індоєвропейської цивілізації.

Список використаної літератури

1. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М., 1997.
2. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді / Д. Я. Телегін. – К. : Наук. думка, 1973. – 172 с.
3. Даниленко В. М. Энеолит Украины / В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1974. – 175 с.
4. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Залізняк. – К. : Абрис, 1994. – 254 с.
5. Залізняк Л. Передісторія України X–V тис. до н. е. / Л. Залізняк. – К. : Б-ка українця, 1998. – 305 с.
6. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю. В. Павленко. – К., 1994. – 416 с.
7. Павленко Ю. В. Праславяне и арии. Древнейшая история индоевропейских племен / Ю. В. Павленко. – К., 2000. – 372 с.
8. Павленко Ю. В. Проблема індоєвропейської прабатьківщини у контексті останніх лінгвістичних досліджень / Ю. В. Павленко // Археологія. – 1994. – № 3.
9. Кульбака В. Соматичні культури бронзового віку Півдня Східної Європи / В. Кульбака, В. Качур. – Маріуполь, 1998. – 60 с.
10. Кульбака В. Індоєвропейські племена України епохи палеометалу / В. Кульбака, В. Качур. – Маріуполь, 2000. – 80 с.
11. Давня історія України : в 3 т. – К. : Ін-т археології НАН України, 1997. – Т. 1.
12. Гамклеридзе Т. В. Индоевропейские языки и индоевропейцы / Т. В. Гамклеридзе, В. В. Иванов. – Тбилиси, 1984. – Т. 1/2.
13. Childe V. G. The First Waggons and Carts from the Tigris to the Severn / V. G. Childe // PPS for 1950. – 1951. – Vol. 17. – P. 177–194.
14. Даниленко В. М., Шмаглій М. М. Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення Південної Європи // Археологія. – 1972. – № 6.

V. C. Kulbaka

THE UKRAINIAN CRADLE OF THE INDO-EUROPEANS

The problem of the origin and spread of the wheeled vehicles in the Old World are referred to the examining of the Indo-Europeans. The genesis of the Indo-Europeans, its time and location is often used as an important argument by the researchers to mark out the Indo-European homeland.

The truck as well as the chariot are one of the factors which and determines the culture and life of the Indo-Europeans. Over the last years due to the extensive archaeological researches in the territory of new buildings in Southern Ukraine they got new archaeological data. It allows to form more reasonable approach to solve the Indo-European problem itself as well as and reconsider the origin and spread of the wheeled vehicles.

The finds of the wheeled vehicles play the key role in solving this important contradictory problem. There are about 200 graves (the Copper Age and the Bronze Age) in Ukraine. There are the material evidences of the existence of the wheeled transport in the region during the 32 century B.C. So, for the first time in the world one can state with certainty that the wheeled transport appeared in Ukraine in the 32 century B.C. It is based on a numerous archaeological finds.

The wheeled vehicles appeared under the influence of migration processes of Ukrainian Indo-Europeans through the Balkans and the Caucasus in the Ancient Near East not before the 26 century B.C. Thus, Ukraine is the region where the original Indo-Europeans invented a

wheel, a wooden cart and a tent. The cart was used as a portable house. It provided the Indo-Europeans graziers of the Chernomorsky and Azovsky steppe region with the very useful way of life and created the introduction of the world's oldest nomadic economy.

Key words: *the Indo-Europeans, a wheel, a domestication of the horse, the Bronze Age.*

В. К. Кульбака

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖЕРТОВНОГО КУЛЬТОВОГО КОМПЛЕКСУ ІЗ ЧОРТОМЛИЦЬКОГО КУРГАНУ⁹

Одним із найвідоміших зразків виробів мистецтва давньогрецьких майстрів Північного Причорномор'я є срібна амфора із Чотромлицького кургану. До інтерпретації сюжетів, зображених на ній, дослідники зверталися неодноразово. Автор намагається інтерпретувати призначення певних структурних елементів амфори з Чотромлицького кургану, вважаючи їх безпосередніми ознаками існування культу Соми-Хаоми. Застосування ситечок в амфорі могло бути викликано відділюванням від рідини значних фракцій, скоріш за все рослинного походження. Так, скажімо, при витискуванні соку із рослин та приготуванні із нього напою. Цим напоєм міг бути священний сік Соми – Хаоми, який застосовувався індоарійцями в жертовних обрядах і виготовлявся із рослин Маку. Форму амфори можна також співвіднести з головою Маку, а її «грибоподібні» вінця – з відігнутою кришечкою маківки. Розглядаючи в комплексі всі три предмети (амфору, черпак, таз) можна зробити висновок, що їх призначення суто культове і трактувати сцену центрального фриза амфори як жертвоприношення коня, яке описане в Рігведі. Необхідно відзначити, що обряди жертвоприношення як коня, так і Соми-Хаоми в індоарійській традиції супроводжувались читанням жерцями священних гімнів. Автор вважає, що зображення чоловіка з оголеною правою стороною торсу, повернутого анфас, і який нібито не бере участі в загальних сценах на центральному фризі амфори представляє собою жерця, який промовляє подібні гімни під час жертвоприношення.

Ключові слова: *соматичний культ, скіфи, Чотромлицький курган, жертовний комплекс, Рігведа.*

З виникненням і розвитком грецьких міст на Чорноморському узбережжі посилюються їх зв'язки зі скіфським світом. Особливо яскраво цей процес виявляється у виробках грецьких майстрів, які виготовляються за скіфськими замовленнями і ввозяться до Скіфії.

Одним із найвідоміших зразків подібних виробів мистецтва є срібна амфора із Чотромлицького кургану. До інтерпретації сюжетів, зображених на ній, дослідники зверталися неодноразово. В цілому сюжети трьох фризів амфори дають уявлення про тричастковість простору індоіранської космогонічної системи. Деякі дослідники, розглядаючи амфору та її зображення у тримірному просторі, приходять до висновку про наявність тут і четвертого виміру – часу.

Основні розбіжності в інтерпретації зображених на амфорі сцен відносяться до середнього її фриза, в сюжеті якого вбачають жертвоприношення коня, його таврування і, нарешті, сцену холощіння коня. Не торкаючись в цілому всього комплексу цих зображень, ми хотіли б звернутися до практичного використання подібного виду посудини та його функціонального призначення. У зв'язку з цим необхідно відзначити одну важливу деталь

⁹ Публікацію взято з видання: Україна – Греція: Історична спадщина і перспективи співробітництва : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 27–29 трав. 1999 р. – Маріуполь, 1999. – Т. 1, ч. 1. – С. 129–132.